

МОВОСВІТ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

Світлана Єрмоленко

«СЛОВО НА ДОЛОНІ МОВИ»

Затишно, тепло, звично Слову на долоні мови, бо ця тепла долоня, як і добра, ніжна материнська рука, завжди підтримає, пригріє, захистить. Для поета Слово — це його дитя: він плекає Слово, пестить його, вірить у нього і довіряє йому всі свої думки й почуття. Поет у мові відкриває Слово, яке промовляє його голосом, його інтонацією, яке на долоні мови записує тільки йому притаманні образи.

Миколі Вінграновському боліло *Слово*. Не в значенні творчого слова, коли поет шукає те єдине, неповторне слово, яке має передати індивідуальний образ, ту таїну, що відкрилася тільки творцеві. Вінграновський мав таких відкриттів — індивідуальних образів — удосталь: вони приходили до нього — і з народної пісні, і з Шевченкової поезії, і з особистих відчуттів, тих асоціацій, які напливали одна на одну, як напливає хвиля на хвилю або густий туман над річкою. Про характерний біль — муки творчості — не йдеться. Мова про особливий усепланетарний біль: поетові болить Слово його народу, по яке прийшов невблаганний, невмолимий, неодмінний час, що нікому спуску не дає, нікого не жалує. Який же це час, що його сухий погляд відчув своїм пророчим серцем поет? Чи не та це сучасна глобалізація, що всіх уодноманітнює, нівелює (*У ньому — однаково всім./ Усім однаково: і суцим,/ І тим, що будуть, що були...*), що дає дорогу тільки найбільшим, найсильнішим, що забирає

Життя сьогоднішнє й вчорашнє, що безсмертно сіє, смертно жне?

Хіба є ще в нашій літературі, позначеній конкретним 1986 роком, такий пророчий символічний образ, мотив українського слова, як маємо в поезії М. Вінграновського «Вночі, середночі хтось тихо...»?

Відомо, як гостро сприймав становище української мови на початку XIX ст. у своїй «Граматиці» 1815 року О. Павловський, як він намагався зберегти для нащадків характерні ознаки української мови. На той час суспільні умови функціонування й загрози зникнення українського слова були інші, ніж у другій половині XX ст. Саме в цей прискорений атомний вік (*не змався ти, двадцятий віче мій...*) поет звернувся до болючої теми, але вже в образах поетичних, які мають глибокий філософський зміст. Читаємо першу строфу згаданої поезії:

Вночі, середночі хтось тихо
До мого Слова підійшов
І став дивитися і дихать,
І я відчув: так диха лихо,
Так ходить лихо — Час прийшов.

Розмірена хода неблаганного Часу передана монотонно-тривожною нагнітальною інтонацією коротких фраз із лексичними повторами-підхопленнями і звуковим ефектом загрозливого дихання, імітованого повтором складів (*хо-ха-хо-хо*). Час у цій поезії — виразно персоніфікований: це хтось, хто може *дивитися, дихать, ходить*. Він ототожнений із лихом (пригадаймо усталену сполучуваність у прислів'ї: *Одна біда не ходить...*). Строфа закінчується відрубною наголошеною фразою із дієсловом доконаної дії *Час прийшов*. Форма доконаного виду дієслова виконує стилістичну функцію: протиставлена іншим дієслівним формам теперішнього часу *так диха лихо, так ходить лихо*, вона звучить як здійснення суворого вироку.

Дві наступні строфи з однаковим початком увиразнюють образ неблаганного Часу. Відрубний ритм фрази *Прийшов і став* сприймається на тлі повтору-підхоплення *Час прийшов./ Прийшов і став*. Наодинці із цим загрозливим часом опиня-

ється ліричний герой — *Час і ти*. Але між кінцевою фразою строфи та її першою фразою *Прийшов і став* опиняємося в полоні прискорених ритмів заперечних дій, підсилених семантикою заперечного прислівника (*нікуди*) і займенника (*нікого*). Ліричний герой хотів би заховатись, втекти, загубитись, навіть піти на те, щоб замінити серце в грудях, тобто стати іншим, але є заборона *не*, Час не дозволяє цього робити, і ніхто не може допомогти, бо немає *нікого* в світі, лише є ліричний герой наодинці із Часом:

Прийшов і став. І вже нікуди
 Не заховатись, не втекти,
 Не загубитись поміж люди,
 Не замінити серце в грудях,
 Нікого в світі — Час і ти.
 Прийшов і став. І я побачив:
 У погляді його сухім
 Ніхто не любить і не плаче,
 І не біжить ніхто й не скаче, —
 У ньому однаково всім.

Наступна строфа починається повтором-підхопленням словосполучення із зміненим порядком слів і грою наголосу в повтореному слові — засобом стилістичного підсилення названої ознаки — і продовжується нанизуванням антитез, слів-антонімів і конструкцій із протиставною семантикою:

Усім однаково: і сущим,
 І тим, що будуть, що були,
 Однаково морям і пушам,
 Словам безсмертним і вмирущим —
 Нікому слави чи хули!..

У трьох попередніх строфах однаковий ритмічно-інтонаційний малюнок мають перші рядки: вони діляться на дві синтагми, з яких інтонаційно самостійна перша (*Прийшов і став; Прийшов і став; Усім однаково*) «готує» нанизування наступних синтагм — однорідних членів речення, їх рвійний, нагнітальний перелік, що завершується кульмінаційними останніми рядками строфи:

Нікого в світі — Час і ти.

У ньому — однаково всім.

Нікому слави чи хули!..

Наступні десять строф — це пристрасний монолог ліричного героя, поділений на фрагменти, початком яких є слова: *Та я сказав; як перед Богом, кажу тобі; Я знаю*. Цей монолог має дві змістові лінії: одна пов'язана із звертанням до Часу і з його характеристикою, а друга — із характеристикою Слова — мови ліричного героя, без якої він не мислить свого життя:

Та я сказав: що хочеш, Часе,
Усе віддам тобі по край —
І юність, й молодості чашу,
Життя сьогоднішнє й вчорашнє,
Лиш Слова мого не чіпай!

Далі знову виразна персоніфікація, уособлення Слова в образі дитини:

Не зачіпай його, малого,
Не бий його і не пали,
Бо перед ним іще дорога,
Бо перед ним багато й много,
І ми із ним ще не жили!

Це монолог на захист Слова, що опинилося перед зникненням у сучасному глобалізованому світі. Аргументи, які виставляє автор, отожднюють з багатогранністю людського життя, втіленого в слові (*Бо перед ним іще дорога,/ Бо перед ним багато й много,/ І ми із ним ще не жили*). У трьох синтагмах, що підсилюють, ампліфікують ту саму ознаку, відтінено різні мовні джерела, різні шляхи досягнення конкретно-чуттєвої образності: перша синтагма проектується на публіцистичний високий вислів ('перед Словом майбутнє'); друга демонструє поетичне протиставлення різночасових семантично тотожних лексем, підсилене синтаксичною однорідністю, тотожністю синтаксичних функцій прислівників *багато — много*; третя синтагма повертає монолог у розмовну тональність.

Наступні три строфи — це сплеск високих ліричних почуттів, утілених у звукові, зорові й логічно несподівані образи, побудовані як неочікуване слововживання — уведення загальноновідомих звичних лексем у несподіваний контекст. Це своєрідний гімн Слову — слову—творчості, але водночас і слову — невіддільній ознаці окремішності народу. Лексичні повтори (*перші, перший*), семантика яких реалізується в спеціальних синтаксичних конструкціях із функцією вираження найвищого ступеня ознаки (*перший сніг з усіх снігів, перший берег з берегів*), гра антонімами (*перші, перший — остання*) й звукописом (*Солодкий сон оси і сливи, / Й сови у присмерку сплачі*), нанизування іменних словосполучень, що утворюють фігуру ампліфікації, — усі ці засоби розкривають всеохопність Слова, його незмірні можливості пізнання світу людських емоцій, єдності одухотвореного Слова й життя людини-творця.

Ще все нам з ним — передсвітання:

І перші сльози перших снів,
І перший сніг з усіх снігів,
І перший берег з берегів,
Й любов ота, що є остання!

І гуркіт молодої зливи,
І тьохкіт серця уночі,
І білий цвіт, і камінь сивий,
Солодкий сон оси і сливи,
Й сови у присмерку сплачі.

Про що ці поетичні строфи? Звичайно, про людські почуття, які здатне передати одухотворене Слово, бо через нього людина сприймає не лише живу природу, а в єдності зі Словом вона пізнає й себе, і це пізнання — безмірне. Цю неосяжність, безмірність можливостей Слова як ознаки народу і як ознаки творчої особистості (*Ще все нам з ним*) відчуваємо в наголошених повторах-анафорах, які розпочинають рядки-речення бездієслівної структури а) із семантикою тотожності; б) із семантикою стану; в) із семантикою підкресленої безособовості, пор.:

Ще все нам з ним — сама тривога,
Ще все нам з ним не відбуло,

Ще все нам радісно і довго,
Ще все нам з ним, як перед Богом
Кажу тобі, — не перейшло!..

Інверсія і поділ усталеної конструкції — фразеологічного звороту — між двома рядками однієї строфи (Ще все нам з ним, як перед Богом/ Кажу тобі, — не перейшло!..) зумовлюють логічно-емоційне наголошення безособового дієслова із заперечною часткою *не*.

Заперечна семантика, вербалізована в займенниках, прислівниках, частках, що вживаються із дієсловами, виявляє не лише емоційно-експресивне ставлення до Слова, єдність із яким гостро сприймає ліричний герой, а й експресивну оцінку Часу. Саме через нагнітання форм із заперечною семантикою, через лексико-семантичні контрасти можемо відчутти крик зболеної душі поета: *Моє ж [Слово] живе ще — пожалій!*

Я знаю, ти в своєму плині
Нікому спуску не даєш,
Ані державі, ні дитині,
Ні сивині, ані дружині! —
Безсмертно сієш, смертно жнеш!

Поєднання подібного і контрастного в одному висловленні, актуалізація незвичної форми слова й оказіональної сполучуваності його увиразнює високу поетичну напругу авторського монологу, про що свідчить оклична інтонація усіх трьох строф:

І з невблаганими очима
Ти йдеш крізь вічність і крізь мить,
І темінь в тебе за плечима,
Й поперед тебе мла-темнина,
Й тобі нічого не болить!

Чи солодко, а чи солоно
Тобі дарма — нема чи є...
А тут — і трепетно й шовково! —
А тут животворяще Слово
Мого народу і моє!

Улюблена форма поетичного висловлення Миколи Вінграновського — безособові синтаксичні конструкції із прислівни-

ками чи безособовими дієсловами в ролі головних членів, пор.: *не відбуло, не перейшло; чи солодко, а чи солоно, а тут — і трепетно й шовково...* Усі ці безособові конструкції, передаючи глибинну семантику 'стан людської душі', 'емоційні переживання ліричного героя', мають додатковий стилістичний компонент: 'емоції всеохопні, непередбачувані, які важко висловити звичними оцінними словами і фразами'.

Якщо в змісті попередніх строф можна було сумніватися, чи говорить поет про Слово як ознаку самоідентифікації народу, чи тільки про Слово як засіб свого творчого самовираження, то тепер стверджується тотожність цих понять: *А тут животворяще Слово/ Мого народу і моє!*

Це слово людської надії,
 Це слово крізь хрести і прах,
 Крізь пил віків, усе в сльозах,
 Пробилось, вижило, зоріє,
 Горить у мене на устах!..

Високий патетичний зміст цієї строфи веде читача в історію української мови як історію народу: лаконічні субстантивні номінативні структури змінюються вибухом дієслівної градації, кульмінаційне завершення якої — висловлення *Горить у мене на устах!* Перехід від теми «мова народу» до теми «моє Слово» типовий для поетичного мовомислення, в якому слово як ознака нації і слово як творчість утілюються в нерозривному синкретичному образі, засвідчуючи багатоплановість лексичної семантики й можливості її трансформації, варіативності в конкретному тексті.

Поетичний пророчий монолог завершує строфа — повтор початкової строфи, яка власне є лейтмотивом цього твору:

Вночі, середночі хтось тихо
 До мого Слова підійшов
 І став дивитися і дихать,
 я відчув: так диха лихо,
 Так ходить лихо — Час прийшов.

Але чи справді цей кінцевий акорд є повтором зачину поезії Миколи Вінграновського, яку маємо всі підстави назвати симфонією? Це повторюються слова, але не їхня музика, не їхня ін-

тонація. І коли б читав цю поезію сам Микола Вінграновський, то трагічні мотиви, пов'язані з темою Часу, відійшли б на другий план, поступившись мотиву безсмертя, вічності Слова.

Власне, про що ця поезія? Це не лише біль, пересторога, коли рідне Слово опиняється перед випробуваннями Часу, перед загрозою глобалізації. Це гімн Слову, виспіваний поетом, гімн його животворящій силі, його мужності й ніжності, його здатності бути трепетним і шовковим, солодким і солоним, Слово, напоєне серцем, слово, що дає людям надію, що прорвалось крізь хрести і прах, крізь пил віків, і хоч все в сльозах, але пробилось, вижило, зоріє, справді, горить на устах поета й запалює душі читачів.